ZUID-WEST

PROVINCIE DRENTHE

JONGERE BOUWKUNST EN STEDEBOUW 1850-1940
MIP/DRENTHE

GEMEENTEBESCHRIJVING VLEDDER
(ontwerp)

GEWIJZIGD EXEMPLAAR

DIT EXEMPLAAR WORDT NIET UITGELEEND!

APRIL 1989

VLEDDER

1. Inleiding

De gemeente Vledder maakt deel uit van het inventarisatiegebied Zuidwest-Drenthe en omvat naast het hoofddorp Vledder de Nederzettingen Doldersum, Frederiksoord, Wilhelminaoord, Nijensleek en Vledderveen. Het grondgebied wordt begrensd door in het oosten de gemeente Diever, in het zuidoosten de gemeente Havelte, in het zuidwesten de provinciegrens tussen Drenthe en Overijssel (gemeente Steenwijk) en in het noordwesten de provinciegrens tussen Drenthe en Friesland (gemeente Weststellingswerf).
De huidige omvang van Vledder bedraagt 4.800 hectare. Het inwonertal vertoont sinds 1850 het volgende verloop: 1850-1.958, 1900-2.661, 1940-2.468, 1988-3.514.

2. Fysische Gesteldheid

De gemeente Vledder is gelegen aan de westrand van het Drents Plateau. Met uitzondering van het in het oosten gelegen stroomdal van de Vledder Aa en Wapserveensche Aa, maakte de gehele gemeente deel uit van een tussen dit stroomdal en het stroomdal van de Linde (in de provincie Friesland) gelegen zandrug. Een van oorsprong golvend keileemterras met talloze pingoruïnes (dobben), en andere laagten, dat tijdens de koudere periode van het Weichselien (de laatste ijstijd) onder een overwegend vrij dunne laag dekzand kwam te liggen.
In het eveneens gedeeltelijk met dekzand opgevulde stroomdal van de Vledder Aa en Wapserveensche Aa trad tijdens een latere warmere periode in het Holoceen beekafzetting en veenvorming op. Bodemkundig worden deze gronden tot de venige beekdalgronden gerekend. Voor het overige bestaat de gemeente nagenoeg geheel uit zandgronden, hoofdzakelijk middelhoge en hoge podzolen. Weliswaar trad ook op de zandrug door waterstagnatie (keileem vlak onder de oppervlakte) plaatselijk, zoals ondermeer bij Vledderveen, Nijensleek en in de dobben en andere laagten veenvorming op, maar door vervening en ontginning is dit veen thans nagenoeg verdwenen. Ten zuiden van Vledder en ten noordoosten van Doldersum gingen gedurende de laatste eeuwen bovendien omvangrijke oppervlakten hoger gelegen humusarm zand in verstuiving. Thans zijn deze stuifzanden door bebossing echter weer vastgelegd.
Het grondgebied helt globaal af van noordoost naar zuidwest. Daarnaast daalt de zandrug aan de zuidoostzijde af naar de Vledder Aa en Wapserveensche Aa en aan de noordwestzijde naar het lager gelegen Friese grensgebied. De hoogte varieert van ongeveer 1.1 tot 9.0 meter + N.A.P. Met name de laaggelegen gronden langs de Vledder en Wapserveensche Aa, de hoofdafwatering van de gemeente, hebben gedurende lange tijd te kampen gehad met een onder invloed van de voortschrijdende vervening toenemende wateroverlast. Eén en ander leidde reeds vroeg tot de oprichting van een tweetal waterschappen, Nijensleek (1871) en Vledder-Wapse (1872), die zich vooral bezighielden met het regelen van de bevloeiing van de langs het riviertje gelegen landerijen. Een kleine deel van Vledderveen heeft haar afwatering naar de provincie Friesland.

3. Ontginningsgeschiedenis

Het cultuurlandschap van de gemeente Vledder droeg in 1850 de sporen van verschillende typen en perioden van ontginning. De vroegste ontginningen vonden vanuit de esnederzettingen Vledder en Doldersum in en nabij het beekdal van de Vledder Aa plaats. Hier ontstond in de loop van de Middeleeuwen het voor de Drentse zandgronden karakteristieke esdorpen landschap. De Vledderlanden waren in 1850 overwegend strookvormig verkaveld, terwijl in de Vledder- en Doldersummermade sprake was van een overwegend blokvormig dan wel gemengd verkavelingspatroon. Daarnaast werden plaatselijk niet geperceleerde graslanden aangetroffen. De es van Vledder werd gekenmerkt door het voorkomen van een Gewannflur (duidelijk te onderscheiden perceelsgroepen met kruisende perceelsrichting).
Eveneens van vroege datum stamt het wegdorpenlandschap van de laagveenontginningen van Nijensleek. Reeds in de Middeleeuwen werden hier vanuit het moederdorp Vledder aan weerszijden van de weg Steenwijk-Vledder (occupatie-as) stroken woeste grond ontgonnen. Nadien speelden in de 16e en 17e eeuw de bewoners van het voormalige huis "Moersbergen" een belangrijke rol bij de ontginning van de in de marke van Nijensleek gelegen Moersbergenvenen. In het begin van de 17e eeuw kwam, toen Franqois van Westerbeek (commandeur van de vesting Steenwijk) in 1614 een octrooi tot de vervening van de Vledder-venen verkreeg, ook de eerste georganiseerde vervening tot stand. Hieruit ontstond destijds de "boerennederzetting" Westerbeeksloot.
Als geheel bleven de vroege ontginningen echter van relatief geringe omvang, met als gevolg dat de gemeente Vledder aan het einde van de 18e eeuw nog voor ongeveer 85% uit woeste gronden bestond. In deze situatie trad abrubt verandering op toen de Maatschappij van Weldadigheid in 1818 een groot complex woeste gronden in de gemeente Vledder - onder andere het landgoed Westerbeek - aankocht om deze in navolgende jaren voor een belangrijk deel tot landbouwgrond te ontginnen (zie bijlage Maatschappij van Weldadigheid). De Maatschappij deed echter ook zijn invloed gelden in andere delen van de gemeente. Naast vrije kolonisten werden namelijk in grote getale ook landlopers en bedelaars naar de kolonie gebracht, hetgeen een streng toezicht noodzakelijk maakte. Door dit strenge regime verlieten verschillende, vooral jongere kolonisten de kolonie weer en vestigden zich elders in Vledder. Een activiteit de gepaard ging met het op individuele basis ontginnen van stukjes heide en in 1850 resulteerde in een tweetal onregelmatige ontginningskoloniën: Vledderveen en Nijensleekerveld. Aldus werd in een periode van enkele decennia het aandeel van de woeste gronden teruggebracht tot ongeveer 60% in 1850.
Tussen 1850 en 1900 gingen de ontginningen, zij het in minder snel tempo dan in voorgaande jaren, voort met als gevolg dat in 1900 nog ongeveer 45% van de gemeente uit woeste gronden bestond. Opvallend voor de ontginningen van de laatste helft van de vorige eeuw was het feit dat deze niet alleen ten behoeve van de landbouw, maar in toenemende mate ook ten behoeve van de bosbouw (Bosehoord) plaatsvonden. Hierdoor, alswel door de bebossing van bouwlandgronden, nam het bosaandeel toe van 2.5% (voornamelijk dankzij het landgoed Westerbeek) in 1850 tot ruim 10% in 1900.

Tussen 1900 en 1940 vonden de ontginningen aanvankelijk slechts langzaam voortgang, pas na 1930 trad onder invloed van het toenemend kunstmestgebruik een versnelling in de activiteiten op. Desalniettemin bestond de gemeente in 1940 nog altijd voor één derde uit woeste gronden. Nieuw voor deze periode was het feit dat de ontginningen buiten de kolonie niet langer uitsluitend op individuele basis, maar nu ook stelselmatig plaatsvonden. In het Vledderveld liet de N.V. De Drie Provinciën namelijk een oppervlakte van 350 hectare woeste grond ontginnen. Daar hiervan 117 hectare voor bebossing werd aangewend en ook de bosaanplant binnen de kolonie voortging (sedert de oprichting tot 1954 verrees hier 850 hectare bos), vond in de eerste helft van deze eeuw een aanzienlijke uitbreiding van het gemeentelijk bosareaal plaats. Met een bosaandeel van ongeveer een kwart behoorde Vledder in 1940 zelfs tot de bosrijkste gemeenten in Drenthe.
Van de resterende woeste gronden was het tussen Doldersum en Zorgvlied (gemeente Diever) gelegen heideveld het omvangrijkst. Ook het ten noorden van Vledder gesitueerde Koelingsveld bleef voor een belangrijk deel ongerept. De heiderestanten van Vledderveen, het Vledderveld en het Nijensleekerveld daarentegen waren ten gevolge van talrijke verspreid gelegen ontginningen veel meer versnipperd. In de periode na 1940 zijn grote oppervlakten van de resterende woeste gronden alsnog in cultuurgebracht. In 1954 was het aandeel van deze gronden reeds teruggebracht tot 7.5%. Het oorspronkelijke verkavelingspatroon is ten gevolge van de ruilverkaveling Vledder op veel plaatsen aangetast. De sterkste wijzigingen hebben zich voorgedaan in de omgeving van Vledder en Doldersum, bij Frderiksoord en Wilhelminaoord is de oude kavelstructuur ten dele tamelijk gaaf gebleven.

4. Grondgebruik

In het midden van de vorige eeuw was het grootste gedeelte van de beroepsbevolking van de gemeente Vledder in de landbouw werkzaam. Daarnaast was tot het eind van de vorige eeuw ook de turfwinning van belang. Zo werd er rond 1860 in Vledderveen jaarlijks nog meer dan 130.000 ton turf gegraven, waarbij 100 man te werk gesteld waren. Met uitzondering van de bosaanplant (zie ontginningen) stonden de cultuurgronden geheel ten dienste van de landbouw. De tot de dorpen Doldersum en Vledder behorende groenlanden lagen, enkele aan de rand van de essen gelegen weilanden daargelaten, in het oosten van de gemeente langs de Vledder en Wapserveensche Aa. Voor de akkerbouw concentreerde men zich in dit gedeelte van de gemeente vrijwel volledig op de beide essen.
Het landbouwgebied van Nijensleek kende eveneens een duidelijke tweedelig grasland-bouwland. De gronden die zich aan de zuidoostzijde van de weg tot aan de Wapserveensche Aa opstrekten, waren bijna uitsluitend in gebruik als grasland. Alleen in de buurt van Moerhoven kwamen enkele akker bouwpercelen voor. De hoge noordwestzijde daarentegen, werd gekenmerkt door het in overheersende mate voorkomen van bouwland. Hier hadden uitsluitend de lager gelegen gronden nabij de Nijensleekeerschipsloot een graslandbestemming. Naast bovengenoemde deelgebieden kende Vledder in 1850 nog het aaneengesloten landbouwareaal van de Maatschappij van Weldadigheid (voor meer informatie wordt verwezen naar de bijlage), terwijl bij Vledderveen en in het Nijensleekerveld tenslotte nog een aantal verspreid gelegen bouw- en graslandpercelen werden aangetroffen.

De oppervlakte verhouding grasland:bouwland lag rond 1850 (1832-726 hectare: 733 hectare) zeer laag in Vledder. Binnen het Zandgebied, de landbouwkundige regio waartoe de gemeente op basis van zijn destijds overwegend gemengde (étage) bedrijfsvoering gerekent wordt, was Vledder relatief gezien verreweg de meest bouwlandrijke gemeente. Een rijkdom die overigens enkel te danken was aan het hoge bouwland gebruik binnen de Maatschappij van Weldadigheid.
Gedurende de periode na 1850 deed er zich een opvallende verschuiving voor binnen het gemeentelijke grondgebruik. Terwijl het graslandareaal ten gevolge van nieuwe ontginningen beduidend toenam (1890-968 hectare; 1910-1.185 hectare), was er bij het bouwlandareaal, ondermeer door bebossing, sprake van een afname (1890-543 hectare; 1910-508 hectare). Gevolg van deze ontwikkeling was dat de oppervlakteverhouding grasland:bouwland aanzienlijk verhoogd werd en spoedig boven het regionaal gemiddelde kwam te liggen. Dat in samenhang hiermee de rundveehouderij in Vledder sinds 1850 duidelijk aan betekenis had gewonnen, blijkt uit het feit dat Vledder in 1910 binnen het Zandgebied na Oosterhesselen en Ruinen de hoogste rundveedichtheid (aantal runderen per 100 hectare landbouwgrond) had. De rundveebezetting per bedrijf was daarentegen echter uiterst laag, hetgeen toegeschreven moet worden aan het grote aantal kleine bedrijfjes dat de gemeente destijds telde. Na Hoogeveen bezat Vledder met een aandeel van 74.3% namelijk de meeste bedrijfjes in de klasse 1-5 hectare van heel Drenthe.
Naast de rundveehouderij nam rond de eeuwwisseling tevens de varkensfokkerij een belangrijke plaats in binnen de agrarische bedrijfsvoering in Vledder. Achter Diever en Ruinen kwam Vledder met zijn varkensconcentratie (inclusief biggen) op de derde plaats in Drenthe.
Tussen 1900 en 1940 ging de accentverschuiving in de richting van de veeteelt voort. Weliswaar nam het bouwlandareaal gedurende deze periode in absolute zin enigszins toe, relatief gezien was er ten gevolge van een omvangrijkere uitbreiding van het graslandareaal sprake van een afname. Met andere woorden de oppervlakteverhouding grasland:bouwland werd nogmaals verhoogd (1939-1.798 hectare: 685 hectare). Uitgezonderd de omgeving van Doldersum en Vledder had het gemengde bedrijf aldus omstreeks 1940 vrijwel overal zijn dominante positie moeten afstaan aan het veeteeltbedrijf. Illustratief is in deze het gegeven dat de rundveestapel tussen 1900 en 1940 bijna verdrievoudigde. Enigszins vreemd is daarentegen de geringe groei (ongeveer met één kwart) die de varkensstapel, zeker in vergelijking met omliggende gemeenten, in Vledder door maakte. Mogelijk kan deze toegeschreven worden aan de zeer sterke groei, bijna een vervijfvoudiging, die de niet aan de grond gebonden pluimveehouderij tezelfdertijd te zien gaf.
Ten gevolge van de uitbreiding van het algehele landbouwareaal, nam het aandeel van het kleine bedrijf (1-5 hectare) tussen 1900 en 1940 sterk af (1900-74.3%; 1930-54.2%; 1950-32.8%). Een afname die aanvankelijk vooral en goede kwam aan de klasse 5-10 hectare en vanaf ongeveer 1920 meer en meer ook aan de klassen 10-20 hectare. Eén en ander had, vooral tijdens de periode 1930-1940 waarin veel kleinere bedrijven werden samengvoegd, een aanzienlijke stijging van de gemiddelde bedrijfsgrootte tot gevolg.

Het huidige grondgebruik in de gemeente Vledder is, de natuurgebieden en bossen daargelaten, nog altijd van overwegend agrarische aard. Het grasland areaal heeft en opzichte van 1940 zowel absoluut als relatief een verdere uitbreiding doorgemaakt. Niet alleen vonden gedurende de jaren na 1940 de meeste ontginningen plaats ten behoeve van het grasland, tevens werden in deze periode grote oppervlakten bouwland (ondermeer bij Nijensleek en op de essen) met gras ingezaaid. De schaalvergroting in de landbouw heeft een verdere verschuiving in de richting van het middelgrote en vooral ook grote bedrijf tot gevolg gehad.

5. Infrastructuur

Gedurende vele eeuwen werd het zwaartepunt van de infrastructuur in de gemeente Vledder bepaald door een tweetal noordoost-zuidoost gerichte verbindingen. Het riviertje de Vledder Aa werd reeds vroeg door middel van een tweetal schipsloten met Wilhelminaoord en het Nijensleekerveld verbonden en vormde nadien tot in de laatste helft van de vorige eeuw de belangrijkste afvoerweg van turf naar Steenwijk en Blokzijl. De tweede verbinding, de weg Steenwijk-Nijensleek-Vledder-Doldersum-Appelscha, was eveneens van grote ouderdom, doch was nimmer van grote betekenis als doorgaande weg. In feite richtte het verkeer vanuit Vledder zich vrijwel uitsluitend op Steenwijk. Na verloop van tijd ontstonden vanuit deze route aftakkingen naar de dorpen Wapse, Diever en Dwingeloo in oostelijke richting en de provincie Friesland (onder andere Noordwolde) in noordwestelijke richting. Naarmate de bevolking in Vledder en Nijensleek toenam, werde verkeersverbinding met Steenwijk belangrijker, hetgeen in 1856/58 resulteerde in de (klinker) verharding van het wegvak Steenwijk-Vledder. In 1867 volgde onder invloed van de Maatschappij van Weldadigheid, die zich vanaf Frederiksoord voortdurend in de richting van de Friese grens uitbreidde, de bestrating van de verbinding Frederiksoord-Noordwolde. Met het toenemende verkeer tussen Steenwijk en de dorpen van het Drents Plateau werd de verbinding Vledder-Wapse-Diever-Dwingeloo in deze tijd eveneens van grotere betekenis. Zo vond reeds in 1871 ook de verharding van deze weg plaats. Hierdoor was de zuidelijke helft van de gemeente, afgezien van de noordelijke richting, vanuit alle richtingen goed bereikbaar. Het noorden van de gemeente bleef lange tijd nog in een zeker isolement. Pas in 1914 kwam hieraan, nadat in de zuidelijke helft van de gemeente eerst nog in 1912 de weg naar Havelte bestraat werd, met de verharding van de verbindingen Vledder-Doldersum-Wateren-Zorgvlied-Appelscha-Doldersum en Boyl een einde.
Het patroon van onverharde wegen in het Vledder- en Nijensleekerveld werd in de jaren 1897-1900, een periode van grote werkloosheid, in het kader van de werkverschaffing met de aanleg van diverse zandwegen aanzienlijk verdicht. Een activiteit die overigens door het ontbreken van een daadwerkelijk planmatige aanpak weinig bijdroeg tot een rationele ontsluiting van deze delen van de gemeente. Door de gemeente liep bovendien gedurende de eerste helft van deze eeuw via Nijensleek, Frederiksoord (met haltegebouw) en Nijensleek de stoomtramlijn Steenwijk-Noordwolde.

Gedurende de periode na 1940 hebben de ontwikkelingen in de gemeentelijke infrastructuur uitsluitend betrekking gehad op het locale niveau. Zo werd de bereikbaarheid van zowel de verspreide bebouwing als de landbouwgronden aanzienlijk verbeterd door de verharding van een groot aantal bestaande wegen, alsmede de aanleg van enige nieuwe (ruilverkavelings)wegen. De omgeving van Boschoord is thans de enige plaats waar de onverharde wegverbindingen nog een dominante positie innemen.

6. NEDERZETTINGSSTRUCTUUR

De combinatie van de Vledder Aa en de daarlangs gelegen hogere zandrug heeft reeds vroeg geleid tot permanente bewoning op het grondgebied van Vledder. Het hoofddorp Vledder dateert waarschijnlijk uit en mogelijk zelfs van voor de vroege Middeleeuwen. Doldersum is naar alle waarschijnlijkheid eveneens al in de vroege Middeleeuwen ontstaan. Het vanuit Vledder bevolkte Nijensleek moet van iets jongere datum zijn, maar werd toch ook al in de Middeleeuwen genoemd. De overige nederzettingen in de gemeente dateren van aanzienlijk recenter; alle stammen uit de periode na de oprichting van de Maatschappij van Weldadigheid in 1818.
Binnen de kolonie kwamen reeds kort na de oprichting de dorpen Frederiksoord en Wilhelminaoord tot stand (zie voor nadere informatie betreffende deze nederzettingen de bijlage), terwijl ten gevolge van het wegtrekken van ontevreden kolonisten buiten de kolonie na verloop van tijd het dorp Vledderveen tot ontwikkeling kwam. Het wegtrekken van kolonisten had in eerste instantie echter meer nog het ontstaan van verspreide bebouwing tot gevolg, zowel bij Vledderveen als in het Nijensleekerveld. Dientengevolge telde de gemeente Vledder in 1850 dan ook beduidend meer verspreide vestigingen dan de omliggende gemeenten.
De kaart van 1850 toont Vledder als een typisch kransesdorp met in het midden een grote open ruimte. De in die tijd nog vrijwel uitsluitend uit boerderijen bestaande bebouwing bevond zich, waar het de "krans" betrof, aan De Hoek, de Dorpsstraat en de Brink. (Bij de Brink was in feite sprake van een tweetal driehoekige brinken, de Grote en de Kleine Brink, die als een zandloper in elkaar overliepen.) Naast deze bebouwing was er sprake van bebouwing aan het Oosteinde (tot iets voor de afbuiging in noordelijke richting) en het begin van de Kerkhoflaan.
Tussen 1850 en 1940 veranderde er slechts weinig aan de ruimtelijke structuur van Vledder. In hoofdzaak werd bij de uitbreiding van het dorp voortgeborduurd op de aanwezige structuur; de krans werd, met name aan Brink en Dorpsstraat, enigszins verdicht en langs een aantal uitvalswegen kwam enige nieuwbouw tot stand. Wat de uitvalswegen betreft; reikte de bebouwing van het Oosteinde in 1940 reeds tot aan de Wapserweg, werd aan de in westelijke richting lopende Van Royenweg onder andere een school gebouwd en bevond zich van 1872 tot 1936 (afgebroken) temidden van de bebouwing aan de in noordelijke richting lopende Solweg ondermeer een korenmolen. (In 1968 werd door molenmaker J.D. Medendorp (Zuidlaren) de huidige molen gebouwd uit onderdelen van twee Groninger molens.) De enige niet in het "traditionele" patroon van uitbreiding passende ontwikkeling deed zich voor aan de ten zuiden van de Dorpsstraat gelegen Schapendrift, waar de dan nog bescheiden bebouwing (nabij de Kerkhofstraat) min of meer de eerste stap vormde van de latere uitbreiding in zuidelijke richting.

Opvallender dan de ruimtelijke ontwikkeling die Vledder tussen 1850 en 1940 heeft doorgemaakt, zijn in feite de functionele veranderingen geweest. Temidden van de agrarische bebouwing aan de Dorpsstraat en de Brink verrees in toenemende mate namelijk ook niet-agrarische bebouwing (woningen, winkels, etc.), waardoor het dorp een deel van zijn agrarische karakter verloor. Tussen de beide brinken bij voorbeeld vervult het gemeentehuis van Vledder, met daarvoor nog één van de weinige overgebleven oude iepen in de gemeente, sinds de bouw in 1903 een sterk beeldbepalende functie.
Het noordelijk van Vledder gelegen esdorpje Doldersum bestond omstreeks 1850 uit een beperkt aantal langs de weg van Vledder naar Boyl en Wateren gesitueerde boerderijen. De dorpsschool werd in 1867 opgeheven. Tot 1940 onderging het dorp, afgezien van enkele nieuwe (boerderij) vestiging, geen daadwerkelijke veranderingen. Zowel de ruimtelijke structuur als het agrarische karakter van de nederzetting bleven behouden.
Van een geheel andere structuur was het zuidelijk van Frederiksoord gelegen Nijensleek. De bebouwing van dit wegdorp was rond het midden van de vorige eeuw aan weerszijden van de weg Vledder-Steenwijk (de Hoofdweg) gesitueerd. Het gebogen verloop van deze weg met de verspringende rooilijn van de destijds nog overwegend agrarische bebouwing verschafte het dorp een minder strak uiterlijk dan voor een wegdorp te doen gebruikelijk is. Ter hoogte van de weg naar het Nijensleekerveld tegenover de Schoolweg, bevond zich in 1850 de dorpsschool. De huidige school staat aan de Schoolweg. Met de latere verdichting van de bebouwing ontstond hier in zekere zin een concentratie van centrum functies. Zo werd er tegen het einde van de 19e eeuw in het N.H. Evangelisatie gebouw een gereformeerde kerk gesticht, welke in 1934 werd vervangen door een nieuw gebouwde kerk. In de omgeving van Frederiksoord was er gedurende de periode tot 1940 eveneens sprake van vestiging van niet-agrarische bebouwing, onder meer een zuivelfabriek (deze fabriek is in 1891 opgericht en heeft sindsdien een aantal uitbreidingen gekend maar is vrij vroeg buiten bedrijf geraakt. Bijzonder is dat de samenstelling van de gebouwen nauwelijks is gewijzigd), villa's en gewone woningen. Hierdoor is het agrarische karakter in dit gedeelte van het dorp beduidend terugliep.
Op de plaats waar zich thans het dorp Vledderveen bevindt, was in 1850 van bebouwing in het geheel nog geen sprake. Het was in feite de stichting van de school aan de P.W. Jansenlaan in 1901 die bepalend was voor de situering van de latere dorpskern (de school is inmiddels verbouwd). Na verloop van tijd ontstond op deze locatie temidden van de verspreide bebouwing van Vledderveen een zekere concentratie die behalve uit boerderijen ondermeer uit enkele gewone woningen en een kerkje bestond.
Kende Vledderveen rond 1940 naast de dorpskern een groot aantal verspreide vestigingen, ook in het Nijensleeker- en Vledderveld (vooral aan de Boergrup) gold verspreide bewoning destijds als een algemeen verschijnsel. In het buitengebied tegen de bussen van de Maatschappij van Weldadigheid aan (Boschoord) ligt het landgoed Vledderhof. Dit landgoed (108 ha) bestaat uit door bos omsloten cultuurlandpercelen en vennetjes met daarin een boerderij (landheren type).

In de periode na 1940 heeft het hoofddorp Vledder een sterke groei doorgemaakt. Ten gevolge van dorpsuitbreiding afzijdig van de oude kern is het dorp met name in zuidelijke richting enorm in omvang toegenomen. Daarnaast heeft er ten oosten van de Solweg eveneens een beduidende uitbreiding plaatsgevonden. De karakteristieke landschappelijke open ruimte is hierbij goed behouden gebleven. Het agrarische karakter van Vledder is evenwel duidelijk verleden tijd. Ook de dorpen Wilhelminaoord en Vledderveen zijn sinds 1940 sterk gegroeid waarbij sprake was van komvorming. In het gebied van de Maatschappij van Weldadigheid is ondanks de komvorming in Wilhelminaoord toch veel van het oorspronkelijke patroon van kleine woningen (koloniehoeven) langs met bomen beplante wegen bewaard gebleven. Hoewel de lineaire structuur in het centrum sinds de uitbreiding langs de Schoolweg doorbroken is, is Nijensleek bovenal een wegdorp gebleven. Doldersum tenslotte, heeft geen opvallende ontwikkelingen doorgemaakt en geldt nog altijd als een (vrijwel) zuiver agrarische nederzetting.

jt/coll.

PROVINCIE DRENTHE. GEMEENTE VLEDDER.

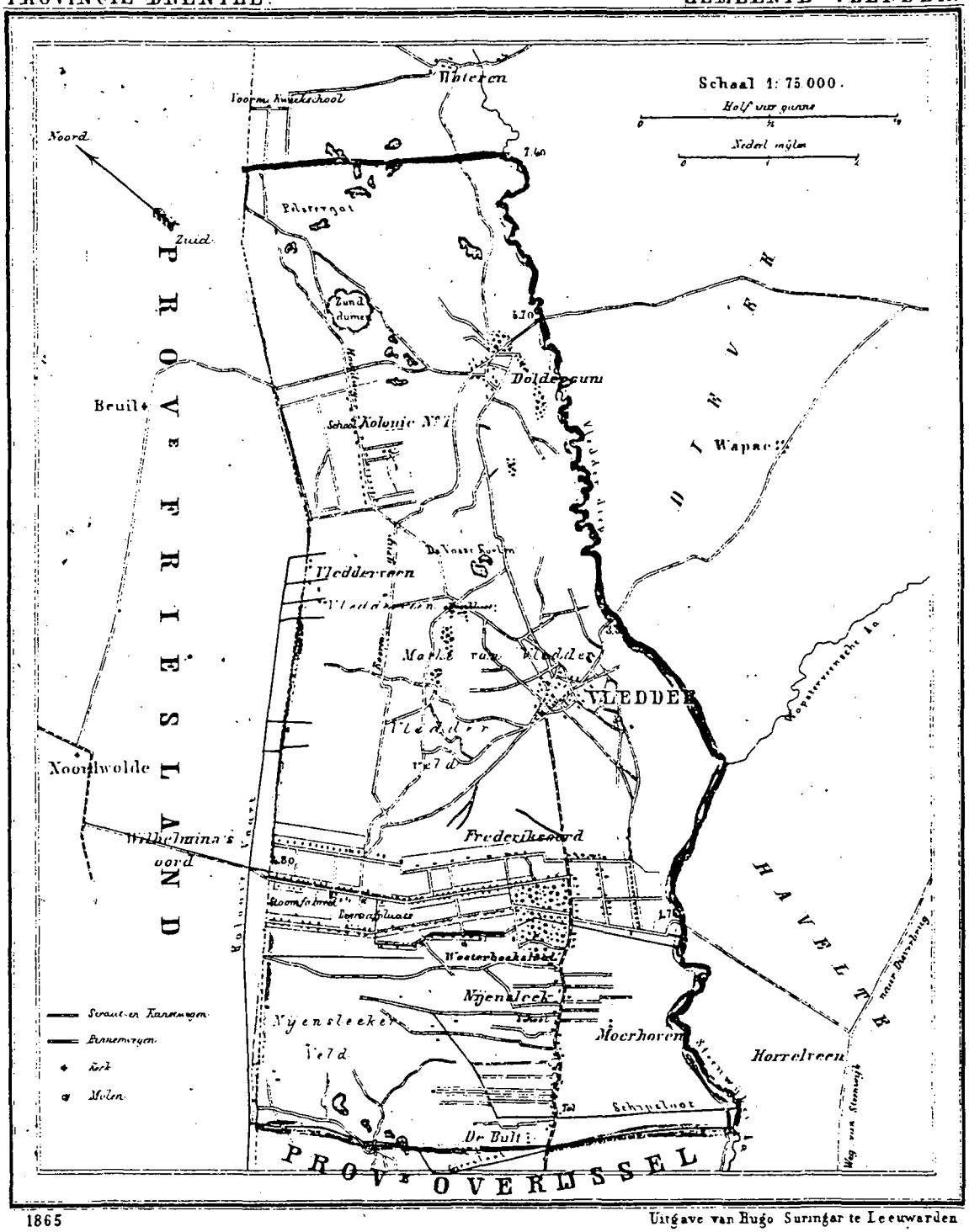

1865 Uitgave van Hugo Suringar te Leeuwarden

4754 Bunders. 2450 Inwoners.

RUIMTELIJKE ONTWIKKELINGEN 1850-1988

Gemeente: Vledder

Kern: Vledder

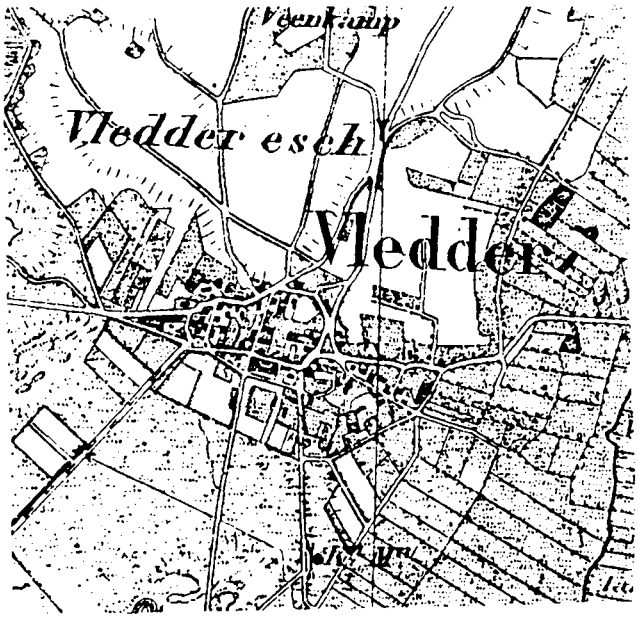

ca. 1850

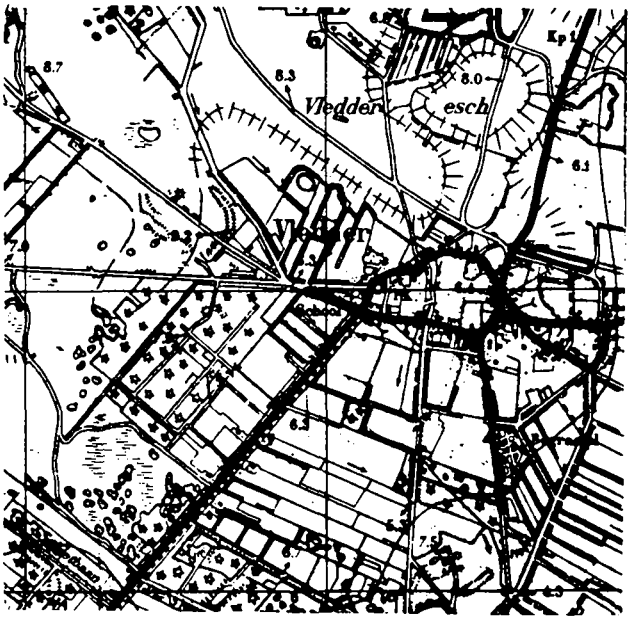

ca. 1920-1930

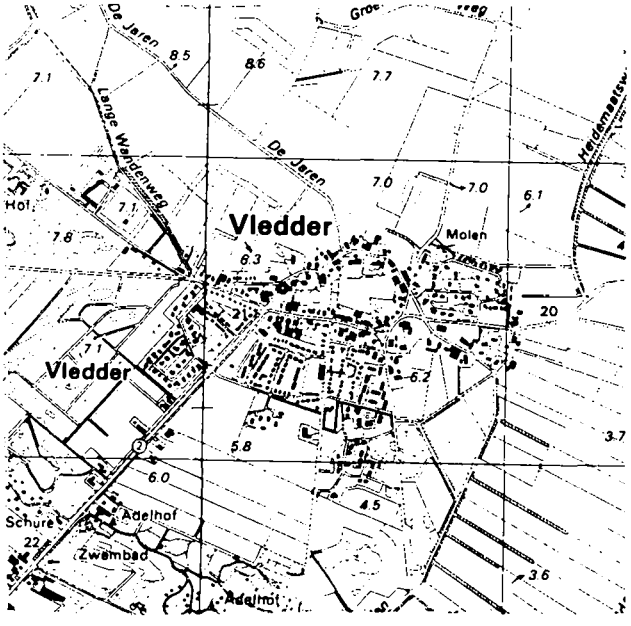

Type nederzetting: Esdorp

ca. 1985-1988

Schaal 1:25.000

RUIMTELIJKE ONTWIKKELINGEN 1850-1988

Gemeente: Vledder

Kern: Wapse

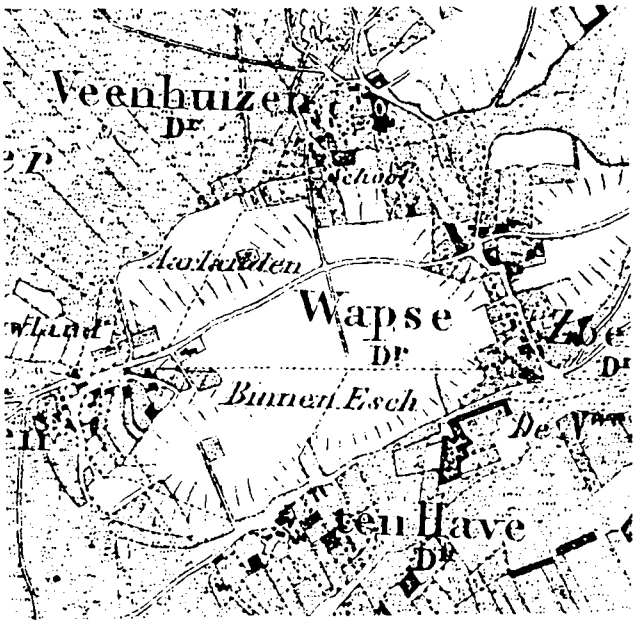

ca. 1850

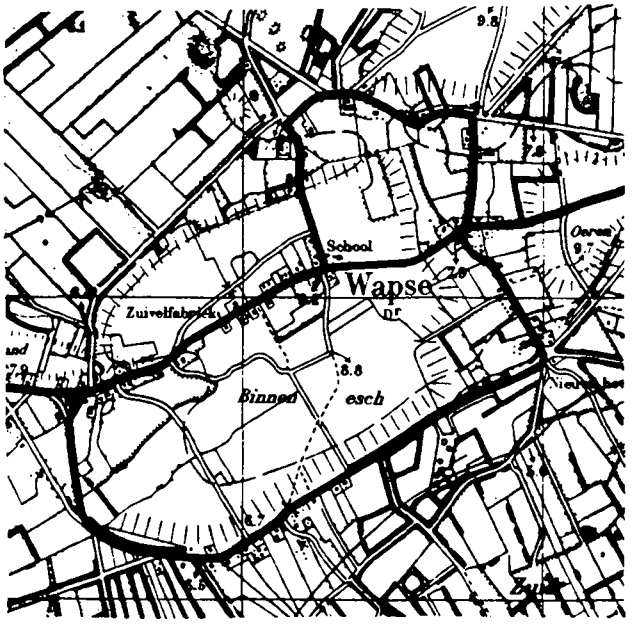

ca. 1920-1930

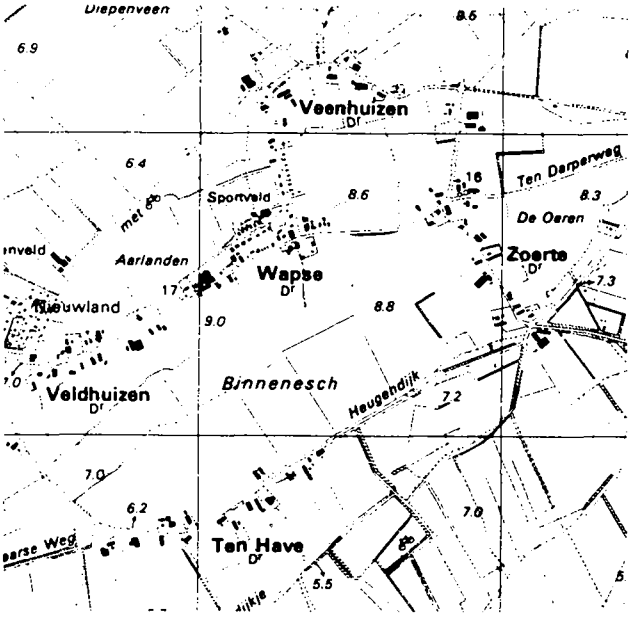

ca. 1985-1988

Type nederzetting: Esdorp

Schaal 1:25.000

PROVINCIE DRENTHE

MAATSCHAPPIJ VAN WELDADIGHEID

JUNI 1989

Bijlage

I De Maatschappij van Weldadigheid

Op 5 maart 1818 verleende Koning Willem I, "aan eene Commissie uit een aanzienlijk getal van personen", toestemming tot oprichting van een Maatschappij van Weldadigheid.
Het initiatief tot die oprichting was genomen door Johannes van de Bosch (1780-1844) die daarmee de aanzet gaf tot wat wel is genoemd de belangrijkste staat- en landhuishoudkundige onderneming van de 19e eeuw. Het streven van de Maatschappij van Weldadigheid (MvW) was gericht op het verschaffen van arbeid aan de "behoeftige klasse" om deze, in die jaren angstwekkend gegroeide, bevolkingsgroep zoveel mogelijk op te leiden tot zelfstandigheid.
De toen ondernomen activiteiten tot het stichten van een landbouwende "volksplanting" in de noordelijke provincies van Nederland, hebben in die gebieden duidelijk hun sporen nagelaten.
De aanleiding om de MvW, in het kader van het MIP, apart te behandelen werd ingegeven door het volgende:

- het grondbezit van de MvW valt niet binnen de grenzen van één gemeente en zelfs niet binnen één provincie en
- de ruimtelijke ontwikkelingen van bijzondere nationale zelfs internationale waarde zijn, zodat ze alleen in een aparte behandeling tot hun recht kunnen komen.

De gebruikelijke methode om een gebiedsbeschrijving per gemeente op te stellen, lijkt hier daarom onvoldoende garanties te bieden voor een overzichtelijke presentatie.

II Beknopte ontstaansgeschiedenis

De oprichting van de MvW was mede een gevolg van een publicatie van de hand van generaal-majoor Johannes van den Bosch die in 1818 verscheen en in dat zelfde jaar moest worden herdrukt: "Verhandeling over de mogelijkheid, de beste wijze van invoering, en de belangrijkste voordeelen eener algemeene armen-inrigting in het rijk der Nederlanden, door het vestigen eener Landbouwende Kolonie in deszelfs Noordelijk gedeelte" (Amsterdam 1818).
Dit werk was enerzijds geschreven om de overheid er toe te brengen fundamentele stappen te nemen in de richting van de "sociale" zorg en anderzijds om te dienen als voorlichting bij de opbouw van een ledenbestand dat de lasten wilde helpen dragen.
Van de overheid verlangde Van den Bosch geen vergaande bemoeienis, maar wel financiële steun.
Dat de "Verhandeling" niet uitsluitend werd geschreven uit bewogenheid met het lot der armen blijkt uit en veelzeggende zinsnede als: "om die verschrikkelijke uitbarstingen, waarmede de rust der maatschappij van den kant harer noodlijdende leden van verre bedreigd wordt, nog intijds af te weren".
Van den Bosch stelde in het geschrift dat op een tijdstip van het percentage armen, met name in de grote steden, hier en daar tot 50% was gestegen, louter liefdadigheid geen oplossing bood.

Hij wilde de verleende hulp een structureel karakter geven door het stichten van landbouwkoloniën waar in een goede organisatie arme en tot hiertoe kansloze mensen, al werkend zouden kunnen worden opgeleid tot vrije en zelfstandige boeren en ambachtslieden.
Op basis van deze gedachte ontwikkelde Van den Bosch zijn plan "voor het aanleggen eener fabricerende en landbouwende kolonie van armen op onze nog onbebouwde heidevelden."
Hij diende zich daarbij echter wel te houden aan de door koning Willem I kenbaar gemaakte wens: "voorzigtig (...) te zijn in de keuze van objecten van fabricage teneinde de Inlandsche fabrijken niet te benadeelen".
In de jaren dat generaal Van den Bosch in het toenmalige Nederlands-Indië diende (1799-1810) had hij ervaring in de tropische landbouw opgedaan op zijn landgoed Soedimara. Aanvankelijk verhuurde hij dat aan de Chinese mandarijn Tjan Hoek, maar tussen 1808 en 1810 bestuurde hij het zelf.
De daarbij opgedane ervaring kwam hem van pas toen hij later in Nederland zijn plannen voor de landbouwkolonies in de noordelijke provincies ontwikkelde.
Van Bosch ging ervan uit dat een gezin bestaande uit een ouderpaar en een paar opgroeiende kinderen, na te zijn opgeleid en ingewerkt, een bestaan zou kunnen vinden op 3 morgen (circa 2,4 ha) grond met een paar koeien en wat schapen.

Omdat wellicht niet iedereen even geschikt zou blijken tot het verrichten van landarbeid zouden er in de kolonie ook kleine fabrieken en werkplaatsen moeten komen waar niet alleen machinale arbeid werd verricht aan verkoopbare producten, maar ook al die werkzaamheden die in een zich zelf verzorgende gemeenschap nodig zijn.
Alle werkzaamheden zouden onder toezicht en onder deskundige leiding worden verricht en op de vrijwillige basis geplaatste kolonisten zouden zich strikt hebben te houden aan de voor hen opgestelde regels. Aan een te plaatsen gezin werd de eis gesteld dat het was: "Een goed zedelijk huisgezin, bestaande uit echtelieden beneden 40 jaar, beide gezond en sterk, een jongen boven 12 jaar en twee aankomende meisjes boven 11 jaar".

Van plaatsing onder dwang was in dit stadium nog geen sprake. Tot dat doel werden later bij de Ommerschans en in Veenhuizen gestichten gebouwd waarin bedelaars en landlopers (Ommerschans) en wezen en vondelingen (Veenhuizen) op last en op kosten van de rijksoverheid werden ondergebracht.

III De organisatie tot 1859

De MvM werd bestuurd door twee commissies. Aan het hoofd van de organisatie stond de Commissie van Weldadigheid onder voorzitterschap van Prins Frederik, de tweede zoon van koning Willem I. Uit deze commissie werd het dagelijks bestuur geformeerd, de Permanente Commissie, onder voorzitterschap van Johannes van den Bosch.
De activiteiten van de Permanente Commissie werden gecontroleerd door een uit de leden gekozen Commissie van Toevoorzigt, waaruit jaarlijks een delegatie werd gevormd om de toestand in de landbouwkoloniën te onderzoeken. De leden van de MvW waren in talrijke steden en dorpen verenigd in Subcommissies van Weldadigheid. Het waren deze commissies die de kolonisten ter plaatsing in de landbouwkoloniën voordroegen aan de Permanente Commissie.

De hierarchische organisatie geeft aan dat de MvW was uitgegroeid tot een groot lichaam met talrijke leden in binnen- en buitenland onder andere de overzeese gebieden. In 1819 bereikte het aantal leden een absoluut hoogtepunt. Er werden toen 22.478 personen als lid ingeschreven. In de jaren die volgden liep dat aantal terug als gevolg van allerlei problemen, waarvan in dit verslag alleen die zullen worden genoemd die ruimtelijke betekenis hebben.

IV Grondaankoop en inrichting

Bij het zoeken naar een goede locatie om de landbouwkolonie te stichten heeft de kassier van de afdeling financiën van de MvW, P.J. Ameshoff uit Amsterdam, een belangrijke rol gespeeld.
Deze maakte in de zomer van 1818, voor zijn gezondheid een reis door Drenthe en hij was bevriend met de toenmalige schout van Vledder, S.J. van Royen. Deze was geboren op het landgoed Westerbeeksloot, het huidige Frederiksoord, in de gemeente Vledder.
Ameshoff kende het landgoed omdat hij er in 1813 al eens had gelogeerd en bij die gelegenheid had hij met zijn vriend Van Royen al een lang gesprek gehad, over de mogelijkheden van kolonisatie. Westerbeeksloot, dat inmiddels in andere handen was overgegaan, werd de ideale plaats om de plannen van Johannes van den Bosch te realiseren. Na moeilijke en langdurige onderhandelingen, waarbij Van Royen een belangrijke rol vervulde, werd de MvW op 6 augustus 1818 eigenaar van het landgoed Westerbeeksloot.

In totaal werd bij die gelegenheid 532 ha grond gekocht (417 ha heide, 53 ha bos, 25 ha bouw- en weiland en 37 ha hooiland). Op het landgoed stonden een herenhuis, een herberg, een paar kleine boerderijen en enige huisjes.
Al op 25 augustus 1818 legde Johannes van de Bosch, tegenover de herberg, de eerste steen van de eerste kolonistenwoning.
De oppervlakte woeste grond werd tussen 1819-1824 fors uitgebreid. Soms werden daarbij volledige boerderijen opgekocht, maar vaak ging het dan om de in de koop begrepen aandelen in onverdeelde marke. In totaal werd op deze wijze ongeveer 7000 ha grond verkregen in de gemeenten Vledder, Diever, Steenwijkerwold, Weststellingerwerf, Ooststellingerwerf, Avereest (Ommerschans) en Norg (Veenhuizen).
De inrichting van de "Volksplanting Westerbeeksloot", zoals de naam aanvankelijke luidde, begon me de aanleg van de infrastructuur. Onmiddellijk na de aankoop van het landgoed werd de Westerbeeksloot, vroeger gegraven en gebruikt voor de vervening van het gebied, weer in bevaarbare staat gebracht en in de richting van het huidige Wilhelminaoord verlengd. Om het waterniveau te kunnen beheersen werd op twee plaatsen in deze vaart een optrekbare schuif geplaatst. Haaks op deze waterweg, die men later de Kolonievaart is gaan noemen, werden ter hoogte van de Oost- en de Westvierdeparten twee zijvaarten gegraven.
Zeker gedurende de eerste helft van de 19e eeuw is veel zorg besteed aan het bevaarbaar houden van deze vaarten.
Toen in 1857 de weg Steenwijk- Frederiksoord-Vledder provisorisch werd verhard, door er een grindlaag over aan te brengen, ging men het accent geleidelijk verleggen naar de wegen.

De nieuwe wegen die in het gebied werden aangelegd waren recht van lijn en bepaalden daarmee het, tot op de dag van heden terug te vinden, beeld van de koloniën. De werkwijze was eenvoudig. Het tracee werd uitgezet over een breedte van 36-40 voet (circa 10-12 m). De heide werd afgeplagd, waarna de baan werd bedekt met zand uit de aan weerszijden geprojecteerde bermsloten werd ontgraven. Door deze werkwijze verdween echter, na verloop van tijd, het opgebrachte zand in de veenbodem. Op advies van een boer uit de omgeving legde men daarom in het vervolg de heideplaggen, dik gestoken, ondersteboven terug in het tracee en werd daarover het zand gestort. Een gouden wijsheid.
Langs de wegen werden vervolgens de kavels uitgezet waarop de kolonistenwoningen zouden worden gebouwd. In de eerste kolonie, Frederiksoord, hield men zich aan de aanvankelijk door Johannes van den Bosch berekende oppervlakte van circa 2,4 ha per kavel. Later, in Willemsoord en Wilheminaoord, werd dat circa 2,8 ha.
De aangekochte gebieden werden opgedeeld in zeven koloniën.
Kolonie I en Kolonie II kwamen respectievelijk in 1818 en 1819 tot stand. Zij werden onder de naam Frederiksoord samengevoegd. Kolonie III werd gesticht in 1820 en kreeg later, samen met Kolonie VI (1821-1822), de naam Willemsoord. In de jaren 1821-1822 kwamen ook Kolonie IV (Wilhelminaoord), Kolonie V (bij de Ommerschans) en de aanzet tot Kolonie VII (Boschoord) tot stand.
Kolonie VII werd niet afgemaakt omdat de grond er zich beter bleek te lenen voor de bosbouw. Er werden daar niet meer dan enkele tientallen kolonistenwoningen gebouwd.
Kolonie V, die in de nabijheid van het gesticht voor bedelaars en landlopers te Ommerschans, ontstond, had een wat ander karakter dan de overige koloniën. Op de hoeven die hier werden gebouwd, werden kolonistengezinnen geplaatst die al bewezen hadden de werkzaamheden aan te kunnen. Op deze bedrijven werden de in het gesticht geplaatste bedelaars en landlopers, onder hun leiding en toezicht van veldwachters, tewerkgesteld.
In het gehele gebied van de MvW zijn in totaal ongeveer 435 kolonistenwoningen gebouwd.
De koloniën hebben, met uitzondering van kolonie V, door samenvoeging een karaktersitieke T-vorm.
De ligging op de provinciale en gemeentelijke grenzen heeft te maken met het op aankoop van woeste grond gerichte beleid. Deze woeste gronden vond men voornamelijk aan de randen van de verschillende marken. Oorspronkelijk heeft Johannes van den Bosch de intentie gehad om het gehele gebied tussen Steenwijk en Groningen tot ontwikkeling te brengen. Hij wilde daartoe onder meer een kanaal laten graven van Blokzijl, over Steenwijk, naar Groningen. Verder dan plannen is het daarbij echter niet gekomen.

De fysische gesteldheid van de bezittingen is hoofdzakelijk een afwisseling van beekdalen en hoger gelegen zandruggen, een patroon dat zich voortzet tot in de Friese wouden. De dekzandruggen hebben in de ondergrond een keileemlaag die plaatselijk dicht aan de oppervlakte komt. Hierdoor komt, vooral in het gebied rond Veenhuizen, hoogveen vorming voor.

V Types van gebouwen in de vrije koloniën vóór 1859

Nadat in 1818 de eerste steen was gelegd kwam, ten zuiden van de weg Steenwijk-Vledder, de bouw van 53 koloniehuisjes op gang.
Deze huisjes (type I) waren met riet gedekt en bestonden uit een woonkeuken van 4,5 x 4,5, voorzien van een vuurplaats, twee ramen en een buitendeur. Op de zolder boven de woonkeuken waren twee slaapkamertjes ingericht.
Aan het stenen woongedeelte zat een, op een tot boven het maaiveld opgetrokken, stenen fundering gebouwde, houten schuur vast. De schuur was aan een zijde iets breder dan het woonhuis en had achterin een mestgang en een sekreet. De excrementen werden opgevangen in een achter de schuur ingegraven mestbak.
Tussen 1819-1820 werd een nieuw type gebouwd (type II) waarbij het woonhuis iets ruimere afmetingen kreeg. De slaapplaatsen op de zolder vervielen en werden vervangen door 2 bedsteden in de kamer waarvan één met êtages. Het merendeel der huisjes kreeg in de schuur ook twee slaapplaatsen, de zogenaamde planken binnenkamertjes. Tussen voorhuis en achterhuis was geen verbinding. In 1821 werd een verbeterde versie van type II gebouwd in Wilhelminaoord en Willemsoord. Dit type (III) had een zijkamertje waardoor het voorhuis even breed werd als het achterhuis. Hierin werden twee bedsteden aangebracht. Ook werd nu een verbinding tussen woning en schuur gemaakt.
Ook kwam in 1821 op de heide van Doldersum in kolonie VII, type IV tot stand. Dit type werd geheel van steen opgetrokken en met pannen gedekt. Het portaal werd nu asymetrisch in de voorgevel geplaatst. Technisch gezien waren deze huizen veel beter dan de voorgaande types. Over het algemeen geldt dat in de huidige situatie nog maar enkele woningen van deze vier types in een redelijk oorspronkelijke staat verkeren wat exterieur betreft. Het interieur is door de jaren heen volledig veranderd om het in een goed bewoonbare staat te houden.

Behalve de bouw van de koloniehuisjes werden ook bouwwerkzaamheden verricht om het voorzieningenniveau te verbeteren. Het betreft hier onder meer de oprichting van kerken, scholen, weverijen en andere werkplaatsen. Het is één van de kenmerkende activiteiten van de MvW dat zij gezorgd heeft voor een "hoog" voorzieningenniveau. In de ruimtelijke structuur is dat nog steeds goed afleidbaar. De oorspronkelijke opzet was om dergelijke bouwwerken op kruispunten van wegen te concentreren. Voorbeelden die men daar nu nog van aan kan treffen zijn het kruispunt Frederiksoord waar een bakkerij werd gevestigd, het kruispunt Molenlaan-Van Limburg Stirumlaan waar oorspronkelijk een mandenmakerij, een timmerwerkplaats + onderdirecteurswoning en een school tot stand kwam. Met name de bouw van scholen kreeg veel aandacht. Een van de belangrijkste ontwikkelingen in de beginfase was de oprichting van het landbouw instituut te Wateren. In feite wordt bedoeld het ten westen van Wateren gelegen Zorgvlied. Op de plaats waar nu de kerk en de bejaardenwoningen staan, werd in 1823 begonnen met de bouw van het instituut. Het ontwerp werd door Van den Bosch gemaakt op basis van een grondige voorstudie naar modelboerderijen. Van den Bosch wenste een modelboerderij gebaseerd op het instituut Fellenberg te Hofwijl in Zwitserland. Met de oprichting van deze school werd een begin gemaakt met het landbouwkundig onderwijs in de MvW dat later met name door de Van Swietenscholen grote bekendheid kon verwerven.

VI Reorganisatie na 1859

De financiële middelen van de MvW waren steeds zwak te noemen. De afhankelijkheid van contribuanten was te groot en te onzeker. Met name in de periode dat de positieve berichtgeving over de werkzaamheden van de MvW stagneerde, bleek de geldstroom vrijwel stil te liggen. De negatieve reacties begonnen los te komen. Een van de kritieken die al vrij spoedig werd gehoord, was dat de bedrijfsvoering op de koloniehoeven onmogelijk rendabel kon zijn. De bedrijven waren daarvoor te klein. Er moesten te veel geldelijke offers worden gebracht voor de kolonisten.
Een ander blok aan het been werd gevormd door de "onvrije" of dwangkoloniën Ommerschans en Veenhuizen. Deze koloniën, kort na de vrije koloniën opgericht, betekenden een enorme financiële last (over de ruimtelijke ontwikkelingen van de dwangkoloniën straks meer).
Uiteindelijk werd in 1859 een complete reorganisatie binnen de MvW doorgevoerd. Om het beheer over de vrije koloniën beter te regelen werd een leiding bestaande uit een directeur en vijf commissarissen voor vijf jaar gekozen. De invloed van de leden was hiermee vergroot. Naast de bestuurswijziging werd ook een herziening van de reglementen doorgevoerd. Nu werd uitdrukkelijk gesteld dat de kolonisten moesten worden opgeleid om "geheel hunne eigene zaken" te doen zodat ze uiteindelijk zelfstandig konden zijn. Daarnaast werden herinrichtingsplannen opgesteld voor een rendabeler bedrijfsvoering. Ten aanzien van de dwangkoloniën werd een radicale beslissing genomen. In 1859 werden de Ommerschans en Veenhuizen overgedragen aan de Staat.

VII Ontwikkeling van nieuwe types gebouwen

De nieuwe leiding achtte het noodzakelijk het landbouwsysteem aan te passen. In feite kwam het er op neer dat over het bestaande patroon van kleine kolonistenhoeven een nieuw patroon werd gelegd. Verdeeld over het gehele terrein werd een zestal boerderijen gebouwd. Deze boerderijen, gebouwd tussen 1864-1865, werden van grond voorzien door een aantal kolonistenhoeven op te heffen. De nieuwe boerderijen hadden een lang gerekte schuur waarvan de ene zijde een potstal was met en aparte gang om te voeren en de andere zijde een stal met boxen (zie plattegrond). Het ene uiteinde was iets breder ten behoeve van een ruime paardenstal. Tussen de potstal en de boxenstal was een dorsvloer aangelegd. Op dit punt werd de schuur doorsneden door een dwarsvolume met aan de uiteinden twee bergschuren. Een van deze bergschuren bestaat nog, naast "Hoeve Prinses Marianne". In feite is het enige wat nog refereert naar de oorspronkelijke hoeven de naam: "Hoeve Koning Willem III" (Frederiksoord); "Hoeve Prinses Marianne" (Wilhelminaoord), "Hoeve Generaal van den Bosch" (Willemsoord), "Hoeve Amsterdam" en "Hoeve Utrecht" (Willemsoord) ("Hoeve 's-Gravenhage" bij Wilhelminaoord bestaat niet meer).
Nadat in 1880 een centrale melkerij was gebouwd bij de "Hoeve Prinses Marianne" ten behoeve van de grote boerderijen, bleek ook onder de kleine boeren belangstelling te bestaan voor een centraal verwerkingspunt. In 1898 werd daarvoor de oude fabriek vervangen door een coöperatieve zuivelfabriek. Deze fabriek genaamd Deli, werd gesticht met geld van de Amsterdamse weldoener P.W. Jansen. Later werd in Willemsoord nog een filiaal gebouwd waarin de melk ontroomd werd (tegenwoordig Koningin Wilhelminalaan 29).

Op het gebied van de fabrieksmatige arbeid werd na 1859 onder meer een touwslagerij (De Hoop, 1870) gebouwd in Willemsoord, een mandenmakerij in Frederiksoord, een mattenmakerij, een katoenweverij, een strovlechterij en timmerwerkplaatsen. Een van de overgebleven fabriekspanden is de in 1900 gebouwde manden- en mattenmakerij en tevens kledingmagazijn in Wilhelminaoord (nu woningen en bedrijfsruimte, Kon. Wilhelminalaan 20-22). Al deze gebouwen werden in opdracht van de MvW gebouwd.

De schoolgebouwen

Hoewel de MvW zich altijd op het standpunt had gesteld dat naast het verschaffen van arbeid, ook onderwijs noodzakelijk was om de verpaupering te bestrijden, ging het laatste steeds zwaarder drukken op de financiële middelen.
De toestand werd onhoudbaar toen de MvW omstreeks 1859 met grote financiële moeilijkheden te kampen kreeg.
Men besloot de daarvoor in aanmerking komende gemeenten te verzoeken het onderwijs in de koloniën te subsidiëren. De gemeenten trokken aanvankelijk één lijn en weigerden het verzoek in te willigen.
Nadat de MvW had aangekondigd het onderwijs aan de lagere scholen in de koloniën te zullen sluiten en dat na verloop van tijd ook deed, werd met de gemeenten Steenwijkerwold en Weststellingerwerf een regeling getroffen. De gemeente Vledder bleef weigeren. Er ontstond daarna een vijf jaar durende strijd op bestuurlijk niveau die pas eindigde toen de rijksoverheid besloot in de gemeenten Vledder drie Rijksscholen te bouwen respectievelijk in Frederiksoord (geopend in 1868), in Wilhelminaoord (1873) en in Boschoord (1874).
Vervolgens werden er nog rijksscholen gebouwd in Willemsoord-Steenwijkerwold en in Willemsoord-Steggerda.
De MvW bleef zorg dragen voor het onderwijs aan de inmiddels gestichte naai- en breischolen, een soort huishoudschool, een tekenschool en een grafische school. Bij deze scholen waren de werkplaatsen de voornaamste lesruimten. De belangrijkste school die door de MvW werd en wordt beheerd, is de Gerard Adriaan van Swieten Tuinbouwschool, waarover later meer.

Bejaardenwoningen

De oudere inwoners in de koloniën kregen een wekelijkse toelage van de MvW. Toch was de situatie niet erg rooskleurig. Het merendeel van de bejaarde vrijboeren bleef dan ook bij hun kinderen op de koloniehoeve wonen. Dat was toegestaan mits minimaal één kind op de boerderij bleef wonen. Juist daar ontstonden problemen want in de tijd dat de opleidingsmogelijkheden toenamen en de koloniale jeugd daar oog voor begon te krijgen was de bejaarde niet meer automatisch verzekerd van een woning. Dan ontstond het gevaar dat zij hun positie van vrijboer moesten omruilen voor die van kolonistarbeider. Op instigatie van ds. M.E. van der Meulen werd gezocht naar mogelijkheden om een rustoord op te richten. De weldoener P.W. Janssen stelde geld beschikbaar en uiteindelijk werd in 1893 Rustoord I in gebruik genomen. Elke woning had een kamer met bedstee, een keukentje, een wc, een bergplaats, een flinke zolder en een overdekt plaatsje. Bovendien was er wat grond voor een tuintje en een stal voor een geit of schaap.
In 1895 werden er nog 3 woningen bijgebouwd.

Intussen was duidelijk geworden dat het aantal alleenstaanden enorm was toegenomen en dat daarvoor een inrichting wenselijk werd. Het resultaat was het in 1904 geopende Rustoord II. Het bood plaats aan 25 kamers voor bejaarden. Het twee verdiepingen hoge gebouw met een forse kap, waaronder enige zoldervertrekken voorzag in een gemeenschappelijke eetzaal en recreatiezalen voor mannen en vrouwen. Reeds in een vroeg stadium werd door de MvW gewerkt aan een hoog voorzieningenniveau ten behoeve van bejaarden.

VIII Bijzondere ontwikkelingen

Kolonie VII

In 1821 had de MvW gronden verkregen uit de marke van Doldersum. Oorspronkelijk waren de plannen gericht op de aanleg van een kolonie van 100 hoeven. Daartoe werd het reeds genoemde 4e type koloniehoeve in 1822 ontworpen. In totaal werden er 25 gebouwd, waarna de ontwikkeling werd gestaakt. In de tweede helft van de 19e eeuw werd het in cultuur brengen van de woeste gronden weer met kracht ter hand genomen. Verbetering van de vaarwegen moest de turfafvoer vergemakkelijken. Het betrof hier de voormalige Kolonievaart op de grens van Drenthe en Friesland.
Er werd besloten om bos aan te leggen op de voor landbouw minder geschikte gronden. De MvW beschikte daarvoor over een eigen kwekerij van 12 ha (waarschijnlijk in Frederiksoord). Het bosareaal laat nog steeds de oorspronkelijke structuur, met onder meer brede zandpaden, duidelijk zien. Geschikt geachte gronden werden gebruikt voor bouw- en weiland. Zo werd midden in het bosgebied Hoeve Boschoord gesticht (1895). Deze en nog enkel andere boerderijen van recente datum hadden een rendabeler bedrijfsgrootte van 15-50 ha (onder ander ook "Hoeve De Werkhorst" en "Hoeve Immer Moed" (1921).
Tussen 1865 en 1895 was het bosareaal van de MvW uitgebreid van 100 tot 445 ha, hoofdzakelijk het resultaat van de aanplant in de kolonie VII. Het beheer van de bossen was in die jaren kennelijk zwak georganiseerd want in 1896 bracht de Heidemij een rapport uit over een economischer aanpak. Sindsdien was er enige verbetering. Met name in de oorlogsjaren 1914-1918 heeft het bos financieel voordeel opgeleverd (de exacte gegevens uit het Heidemij-rapport zijn ons onbekend).

Vledderveen

Herhaaldelijk vestigden kolonisten zich even buiten de grenzen van de koloniën om daar een zelfstandig bestaan op te bouwen. Zij begonnen dan met ontginningen in het veld en namen genoegen met plaggenhutten om in te wonen. De plaatselijke bevolking had weinig op met deze gang van zaken en het kwam af en toe tot conflicten. Rond 1900 wierp de Amsterdammer P.W. Janssen zich op als weldoener voor dit gebied. Hij stelde geld beschikbaar voor de aanleg van een weg (de huidige P.W. Janssenlaan) en voor een doelmatige ontginning. Op de plaats van de huidige "Hoeve Immer Moed" werd in 1901 "Hoeve Rustoord" gebouwd met geld van Janssen. De winst uit dit bedrijf moest ten goede komen aan de twee Rustoorden.

Doldersum (na 1850)

Met name na 1900 volgden nog enkel incidentele aankopen, vaak gefinancieerd door rijke families. Zo werd nog in 1927 ongeveer 500 ha heideveld aangekocht door Baron van der Feltz. Om deze gronden op efficiënte manier te ontginnen en beheren werd in hetzelfde jaar nog begonnen met de bouw van de "Sophiahoeve".
In 1928 kwam deze boerderij gereed en kon 40 ha in cultuur gebrachte grond worden bebouwd. Het voornemen was om in totaal ongeveer 12 van deze boerderijen te stichten. De ontwikkelingen waren echter minder rooskleurig en uiteindelijk werd zelfs de "Sophiahoeve" in 1935 verpacht.

De Adriaan van Swieten Tuinbouwschool

"Ik zoude dan wenschen, dat op een geschikte gunstig gelegen plaats in de koloniën nog eene bouwhoeve, eene soort van Model Hoeve en wel de Gerard Adriaan van Swieten Hoeve, gesticht wierd." Zo luidde de woorden van majoor F.H.L. van Swieten. De hoeve moest een efficiënte bedrijfsvoering ten toon spreiden. Tegelijk moest zij dienen tot voorlichting van de boeren. Van Swieten dacht aan een boerderij waar tegelijkertijd onderwijs kon worden gegeven.
Het bestuur van de MvW oordeelde dat een tuinbouwschool in eerste instantie het nuttigst leek. Als locatie werd Frederiksoord aangewezen. De opzichter der gebouwen van de MvW maakte het ontwerp. Het gebouw in z'n oorspronkelijke uitvoering komt veel overeen met een 19e eeuwse notabelen woning. Een gedeelte werd gebruikt voor woning en het andere voor de school. In 1884 werd begonnen met het onderwijs. Kort daarna werd door de eerste directeur van de school, A.C. Ide, een tuinaanleg ontworpen. Van deze tuin, met een landschappelijk en een geometrisch ingericht gedeelte voor het onderwijs, is niet veel meer over. Daarvoor in de plaats is een geheel nieuwe en vergrote tuin gekomen.
Op het gebied van de houtcultuur was in Nederland weinig tot geen scholing mogelijk. Hier kwam verandering in toen in Frederiksoord de "Gerard Adriaan van Swieten Bosbouwschool" werd opgericht. De bouw werd gegund op 28 juni 1887 voor *f* 7.110,--. In het bosrijke gebied van de MvW was gelegenheid genoeg om de theorie in praktijk te brengen. De school deed dienst tot 1902. Sindsdien is het op de kruising van de Vledderweg-Wilhelminalaan, gelegen pand in gebruik geweest als kantoor en sinds 1976 als woning.
In 1889 werd de eerste van een lange reeks verbouwingen uitgevoerd. Er werd een verdieping aangebracht op de oude school. Het gebouw, dat nu in gebruik is als museum, bestaat uit twee verdiepingen (door een cordonlijst gescheiden) en wordt afgesloten met een schildkap. Twee belangrijke uitbreidingen van het hoofdgebouw werden in 1902 en 1937 uitgevoerd. Deze zijn niet van de openbare weg af te zien. Wel is de nieuwe school, gebouwd in 1969 vanaf de weg te zien. De reeks van uitbreidingen is een natuurlijk gevolg van de toenemende belangstelling voor de tuinbouwschool.

De Ommerschans

Snel na de eerste ervaringen in de vrije koloniën bleek dat het niet eenvoudig was om alle armlastigen voldoende hulp te bieden. De een was te zwak, de ander was ongemotiveerd en weer een ander gooide er met de pet naar. Van den Bosch meende daar iets aan te moeten doen en stelde er een ander probleem mee in verband, namelijk het probleem van de landlopers, bedelaars en weeskinderen. Sinds 1 maart 1811 was door de Fransen ingestelde de Code Pénal van kracht. Het kwam er op neer dat bedelaars en landlopers zich vrijwillig konden aanmelden en dan geplaatst werden in een bedelaarshuis. De regeling veronderstelde in iedere plaats een bedelaarshuis. Dit was niet het geval. Waar wel dergelijke huizen waren, moesten enorme kosten worden gemaakt om deze mensen te onderhouden. Volgens Van de Bosch zou het goedkoper zijn om ze op te sturen naar de Maatschappij. Het zou niet verstandig zijn om deze mensen in de vrije koloniën te huisvesten. Daarom werd in 1818 gewezen op de mogelijkheden met betrekking tot de Ommerschans. In het najaar van 1819 kreeg Van den Bosch het vruchtgebruik van het verlaten fort. De eerste opdracht de die MvW liet uitvoeren was het graven van een kanaal van Ommen tot Hasselt (de Dedemsvaart).
Rondom de Ommerschans werd grond aangekocht voor boerderijen. In totaal was er ruimte voor 50 koloniehoeven maar Van den Bosch wenste hier geen grotere bedrijven. "Schrander was weder de vinding van den Generaal om bij het Bedelaarsinstituut op de woestliggende gronden, door welke de Ommerschans was omringd, grote boerderijen, elk van 42 morgens en met volkomene boerenwoning, stal, schuur, hooibergen en hetgeen daarbij verder vereischt wordt, aan te leggen." Hoewel het plan was om 24 boerderijen te bouwen werden er in totaal 18 gebouwd. De bewoners van de Ommerschans, werden hier te werk gesteld en daarvoor werden, verspreid over het veld, in totaal 17 veldwachtershutten geplaatst (vermoedelijk is het perceel Boslaan 92 in Balkbrug daar een restant van).
Op de schans lagen de gebouwen binnen de versterkingen. Het plan had zeer behoorlijke afmetingen (± 100 x 100 m). Er moesten echter wel voorzieningen worden getroffen om de bedelaars binnen te houden (het was immers een verdedigingswerk en geen gevangenis). In 1820 werden de gebouwen opgeknapt, de binnenwal werd geslecht en er werd een muur om het plein gebouwd. In 1822 werd begonnen met de bouw van een gesticht voor ruim 1000 bedelaars. Het gebouw (uitvoerende was A.E. Nuis voor ƒ 50.000,--) dat twee verdiepingen bevatte, had naast de woongelegenheden voor de verpleegden ook 6 grote zalen en dienstruimten. In 1823 volgde al een eerste verbouwing. Het hele gebouw werd ingericht voor bewoning en op de binnenplaats werd een werkplaats met school gebouwd. Op de oostelijke bastion werd een ziekenafdeling gebouwd. Een hek moest het binnenterrein in tweeën delen om mannen en vrouwen te kunnen scheiden. Een bakkerij, een magazijnkelder, een koffiebranderij en een washuis werden gebouwd. Bovendien werden een weverij, een smederij en een ververij gebouwd. Nadat nog enkele ambtenaarswoningen waren gebouwd, was de Ommerschans in 1824 vol. Belangrijk is nog te vermelden dat vanaf 1859 het beheer overgedragen werd aan de Staat (Gelijktijdig met de overname van Veenhuizen). In 1890 werd de Ommerschans opgeheven. Ten slotte mag er nog op gewezen worden dat de Ommerschans in feite een schakel vormde tussen de activiteiten in de vrije kolonie en de dwangkolonie Veenhuizen (De bijgevoegde kaart geeft de situatie uit 1877 weer. Er is weinig van overgebleven).

Veenhuizen

Toen bleek dat de Ommerschans te klein werd, werd tussen 1819-1824 ongeveer 3000 ha woeste grond gekocht in het boerschap Venehuizen. Op deze gronden werden de drie grote gestichten Veenhuizen I, II en III gebouwd. Gesuggereerd is wel dat de drie gestichten - gelet op de weinig hechte bouw - in eerste instantie 15 à 20 jaar moesten blijven staan. Als de grond in cultuur gebracht zou zijn, zou gemakkelijk ergens anders weer een nieuw onderkomen gebouwd kunnen worden.
In opzet lijken de gestichten op de Ommerschans. Ze zijn carré-vormig met zijden van ± 145 m. De op de binnenplaats uitkomende zalen waren voor de verpleegden. Daar tegenaan, als een rug-aan-rug bouw, werden de dienstruimten en ambtenaarswoningen gebouwd. Een Franse econoom, die Veenhuizen bezocht, noemde deze woningen "les petites maisons individuelles dans la grand commune". Om de gestichten heen werd een gracht gegraven zodat de toegang slechts via één brug beperkt kon blijven.
Net als in de vrije koloniën werd spoedig begonnen met de aanleg van een infrastructuur. In 1823 werd namelijk begonnen met het graven van de Kolonievaart om aansluiting te krijgen op de Norgervaart. Sinds 1826 was het mogelijk om per schip naar Assen of Meppel te reizen. Echter door de aanleg van het kanaal werd de waterhuishouding ernstig verstoord. De Drentse Hoofdvaart liep min of meer leeg. In 1837 werd daarom een sluis aangelegd (nog steeds zijn er enkele schutsluisjes te vinden).
Op het land stonden net als in Ommerschans, grote boerderijen, waarop de beste kolonisten uit de vrije koloniën als zetboer werden geplaatst. In de beginperiode werden er in totaal ongeveer 20 bedrijven gebouwd. De arbeiders voor deze bedrijven kwamen natuurlijk uit de gestichten. Maar niet alle gestichtbewoners konden op het land werken. Daarom werden er werkplaatsen ingericht. De MvW zorgde voor een noviteit in Drenthe: in 1841 werd de eerste fabriek op stoom opgericht. Het was een stoomspinnerij in Veenhuizen III. Naast de centrale doelstelling om de mensen werk te verschaffen was er ook aandacht voor opvoeding en onderwijs. Het is daarom niet verwonderlijk dat spoedig na het gereedkomen van de gestichten begonnen werd met de bouw van een aantal kerken. De N.H.kerk werd in 1825 gebouwd, De R.K.kerk in 1826 (in 1891 vervangen door een nieuwe, terwijl de oude in 1928 werd verbouwd tot lagere school) en een synagoge in 1839 (tot 1890 in gebruik en sinds 1894 kantoor).
De overname van de dwangkoloniën door de staat in 1859 ging niet gepaard met grootscheepse wijzigingen. Pas toen het beheer in handen kwam van het Ministerie van justitie in 1875 waren merkbare veranderingen op komst. In het centrum werd een nieuwe directeurswoning gebouwd, in 1886 gevolgd door een aantal nieuwe ambtenaarswoningen. In 1890 werd naast Veenhuizen I een nieuw gesticht gebouwd. In 1894 werd een centraal hospitaal gebouwd met daarbij behorend een barak voor besmettelijke ziekten, een keuken, een washuis, een lijkenhuis, een sectielokaal en een ijskelder. Maar ook een dokterswoning en een apotheek (In 1920-1922 werd het verbouwd. Het heet nu Nieuw Bergveen). Tussen 1895-1900 werd gebouwd aan een nieuw Veenhuizen II. Dit gebouw "geheel door verpleegden gebouwd", staat naast het oude gesticht dat verbouwd werd tot fabrieksruimte.

Vrij regelmatig werd Veenhuizen bezocht door hoge ambtenaren uit Den Haag. Om deze lieden een goed verblijf te bieden werd in 1902 een hotel, het zogenaamde Directiehotel "De Villa" gebouwd. In 1902 werd op locatie van het oudste gesticht een nieuw gesticht gebouwd: Veenhuizen I. Het was praktisch gelijk aan het nieuwe Veenhuizen II. Oftewel een frontgebouw met loodrecht daarop twee zijvleugels (150 m lang) dat werd afgesloten door een muur van 100 m waardoor een binnenplaats werd gevormd.
Afgezien van deze belangrijke ontwikkelingen zijn er nog andere gebouwen tot stand gekomen. Daartoe behoren onder meer de zo kenmerkende ambtenaarswoningen met spreuken, de schoolgebouwen en enkele boerderijen. Van het laatst genoemde is met name het type met het woonhuis tussen twee bedrijfsgedeelten in, opvallend.

IX Nabeschouwing veldinventarisatie Maatschappij van Weldadigheid.

Het kenmerkende nederzettingspatroon met de kleine koloniehoeven is nog steeds op enkele locaties te zien. Bij voorbeeld aan de Koningin Wilhelminalaan staan nog een serie koloniehoeven naast elkaar. De groeperingen van de hoeven rond de centrale voorzieningen komt het duidelijkst naar voren op de kruising van de Van Limburg Stirumweg en de Molenlaan. Daar staat op het kruispunt, precies in de as van de Van Limburg Stirumweg de voormalige dokterswoning.
Er zijn ook gebieden waar de oorspronkelijke regelmaat waarmee de koloniehoeven elkaar opvolgden, veel minder duidelijk is. Bij voorbeeld Willemsoord (provincie Overijssel).
Door de onvermijdelijke schaalvergroting, immers al snel kwam er kritiek op de inrichting met kleine hoeven, zijn er grotere boerderijen gebouwd. Dat zijn de Hoeve Koning Willem III, Prinses Marianne, Generaal van den Bosch, Amsterdam en Hoeve Utrecht (Hoeve 's-Gravenhage bestaat niet meer).
Met de komst van deze boerderijen werd een veel groter raster over het bestaande patroon (2,4 ha per hoeve) gelegd. De bestaande koloniehoeven verloren voor een deel het land maar er werden ook nieuwe gronden ontgonnen. De boerderijen die volgens een moderne opzet werden gebouwd, hebben in de loop der decennia vele veranderingen ondergaan. Overigens zijn er in de eerste helft van de twintigste eeuw nog boerderijen bijgebouwd.
De dominerende agrarische bedrijvigheid heeft ertoe geleid dat er ook een melkfabriek tot stand kwam. Werkte men eerst met enkel verspreid liggende kleine zuivelfabrieken, waarvan het afroomlokaal Deli in Willemsoord een voorbeeld is, later bouwde men aan de Koningin Wilhelminalaan en centrale zuivelfabriek. Die fabriek is nu in gebruik als meubelmakerij/verkoopruimte. Niet iedereen kon in de landbouw terecht en daarom werden er werkplaatsen gebouwd. Zoals de in Eclectische stijl ingevoerde Manden en Mattenmakerij en de Timmerwerkplaats.
Met grote zorg werd aandacht besteed aan het onderwijs. Dat resulteerde tot de bouw van een school met rietenkap aan de Koningin Wilhelminalaan (1821) waarvan de hoofdvorm nog redelijk bewaard is. In 1874 werd in Boschoord een school gebouwd. Deze school doet nu dienst als kippenhok. Nergens zijn kippen in een mooier neo-renaissansistisch onderkomen gebracht! Het onderwijs waar Frederiksoord bekend door is geworden, is de Gerard Adriaan van Swieten Tuinbouw- en Bosbouwschool.

Het eerste schoolgebouw was de in 1884 gebouwde school aan de Majoor van Swietenlaan dat nu dienst doet als klokkenmuseum. In 1887 werd een nieuwe school gebouwd speciaal voor het bosbouwonderwijs. Dit is het pand Koningin Wilhelminalaan 91. Beide panden hebben ondanks een nieuwe functie toch het oorspronkelijke karakter behouden.
Het voorzieningenniveau was hoog en dat valt af te lezen aan de aanwezigheid van een kerk (1851), een dorpshuis (1909; nu totaal verbouwd tot bank), bejaardenwoningen (Rustoord I 1893, 1895; Rustoord II 1904) en de inmiddels gesloopte tramlijn Naar Friesland (alleen een overslagloods staat er nog). Ten slotte moet nog de begraafplaats aan de Oranjelaan vermeld worden. Op dit kerkhof staan een aantal cultuur-historische waardevolle grafzerken.

Nabeschouwing veldinventarisatie Veenhuizen

Sterker nog dan in de gebieden rond Frederiksoorden is in Veenhuizen de oorspronkelijke structuur blijven bestaan. Het rechthoekige patroon van kanalen, wijken en sloten geeft een zeer planmatige indruk. Met name de kanalen de Kolonievaart en de verbrede Vijfde Wijk zijn sterk bepalende elementen. Overigens komen in het tracé van deze vaarwegen nog vijf schutsluizen voor, alle in een zwakke staat en nu in gebruik als overloop.

De gestichtsgebouwen zijn uiteraard de belangrijkste elementen in de verdere ontwikkeling van Veenhuizen. De oorspronkelijke gestichtsgebouwen werden door aannemer-architect H. Wind gebouwd (circa 1820) en waren niet bijzonder degelijk. Alleen de oude gebouwen van het Tweede Gesticht herinneren nog duidelijk aan de oorspronkelijke opzet. Het toont nog de carré-vormige opbouw met de gracht. Een reeks van wijzigingen hebben dit gebouw aangepast aan de eisen van de tijd. De beide andere gestichten zijn totaal verdwenen. Het Derde Gesticht "Bergveen" is volledig weggevaagd en op de plaats van het Eerste Gesticht "Norgerhaven" is een werkinrichting gekomen. Dit gebouw werd rond 1902 gebouwd. Naast de oorspronkelijke gestichtsgebouwen werden in respectievelijk 1890 en 1895-1900 de nieuwe verblijven "Norgerhaven" en "Esserheem" gebouwd in een neo-renaissansistische bouwtrant.

Opvallende bouwwerken in Veenhuizen zijn er voldoende. Allereerst de ontwikkelingen nabij de gestichten. Naast het oude gesticht "Bergveen" werd in 1841 Drenthe's eerste stoomfabriek, een stoomspinnerij, geopend. Nu staat het als ruïne in het landschap ten gedeelte van het complex heeft dienst gedaan als kerk.
Bij het Tweede Gesticht werd rond 1895 een ziekenhuis gebouwd. Het bestaat uit een aantal paviljoens. Het complex werd vlak naast het rond 1870 gebouwde leprozenhuis gebouwd. Dichtbij het ziekenhuis staat een ijskelder. Het is een gemetselde koepel waar vroeger veen tegenaan gezet werd als isolatie.
In de nabijheid van het Tweede Gesticht verschenen tal van werkplaatsen zoals een timmerwerkplaats, een touwslagerij, een houtzagerij en een slachterij. In 1912 werd een electriciteitscentrale in gebruik genomen. Nog steeds staat in dit gebouw een diesel- en een gas-generator met complete inventaris (alleen de vergasser is verdwenen).
Aan de Kolonievaart werd nog een een korenmolen gebouwd, waar alleen het onderstel nog van over is, en een zuivelfabriek en een turfdrogerij.

De woningbouw in Veenhuizen heeft sinds de overname door justitie een opleving gekend. Het valt op dat er een aantal types steeds terugkomen over het gehele gebied. Op de inventarisatiekaarten zijn die types aangegeven.

Type A: het oudste type. Hiervan komen nog slechts 2 voor. Opvallend aan dit type is het gebruik van de gele steen ter aanduiding van de speklagen. Bovendien werd het gebruikt voor een soort cordonlijst waarop grijze natuurstenen sierelementen voor komen.

Type B: dit type, gebouwd vanaf circa 1885, komt het meest voor. Meestal in de vorm van twee-onder-één kap. Bijzonder aan deze panden zijn de letter of cijfer aanduidingen in de zijgevels.

Type C: na 1900 werd een nieuwe type dienstwoning gebouwd voor personeel met een iets hogere rang. Deze twee-onder-één kap vallen op door de spreuk in de voorgevel. Vaak zijn het spreuken met een moraliserende lading zoals Leering door Voorbeeld, Orde en Tucht, Vooruit, Arbeid is Zegen, maar tegelijkertijd geven ze de functie van de bewoner aan. Heel duidelijk is dat bij Maallust of Bitter en Zoet (apotheker). De hoofdvorm bestaat uit een rechthoekig grondplan met zijwaartse uitbouw voor de entree; twee bouwlagen met zadeldak en verdiepingsvensters die vlak onder de goot zitten. De entree heeft of een zadeldek of een lessenaarsdek. Dit type staat voornamelijk langs de Kolonievaart en de Vijfde Wijk.

Type D: dit is een type wat na 1900 gebouwd is voor de voorname beambten. Sommige zijn voorzien van een spreuk. Deze panden worden met name gekarakteriseerd door de wit gepleisterde gevels met daarin rode bakstenen banden. dit type of een zadeldak of een kap met wolfeinden. Overigens is ook het directiehotel in deze trant opgebouwd.

De activiteiten in Veenhuizen hebben ook geleid tot een aantal bijzondere gebouwen zoals de Nederlands Hervormde Kerk van H. wind uit 1825-'26, de synagoge uit 1839 en in 1894 verbouwd, de riante directeurswoning (circa 1885), de neo-gotische RK-kerk uit 1892-'93 en het Verenigingsgebouw.
Van bijzondere aard is eveneens de begraafplaats waarop een aantal zerken van de Asser IJzergieterij liggen.

De opzet van de gebieden rond Frederiksoord was er op gericht om zelfstandig functionerende boeren te krijgen, in Veenhuizen was daar geen sprake van. Hier gingen de "verpleegden" vanuit de gestichtsgebouwen onder toezicht werken op het land. Verdeeld over het gebied werden daarvoor boerderijen gebouwd die onder het beheer van het bestuur vielen. Deze boerderijen zijn van een bijzonder soort. Het woonhuis zit midden tussen het bedrijfsgedeelte in. Van ver is dat waarneembaar door de verhoogde kap van de woning. Op de inventarisatiekaarten staan deze boerderijen waarvan er nog drie exemplaren zijn, aangegeven als middenhuis-type. Rond 1930 zijn nog een aantal gelijksoortige boerderijen bijgebouwd. De hoofdvorm lijkt veel op het krimpen-type. Het woonhuis heeft met pannen bedekte mansarde kap en de schuur is met riet bedekt.

Opmerking naar aanleiding van het veldwerk.

De cultuurhistorische waarde van dit gebied, overigens aangeduid als bijzonder gebied, is groot. Het totale gebied verdient daarom dan ook een zorgvuldige behandeling. Helaas zijn sommige onderdelen al op een ruwe manier verstoord (met name het gebied rond Willemsoord). Ook zijn veel bouwwerken afgebroken of ingrijpend verbouwd. Daarmee is over het algemeen geen grote Architectuur verloren gegaan, maar is wel de samenhang van het gebied, ernstig aangetast.
Terwijl de samenhang van het gebied juist de kracht en het bijzondere is.

X Slotopmerkingen

De initiatiefnemer tot oprichting van de MvW, Johannes van den Bosch, had een bijzonder talent om door middel van publicaties de aandacht te trekken van de Nederlandse bevolking. Met name zijn "Verhandeling" kreeg veel bijval. Het ledenbestand en daarmee de financiële middelen, groeide enorm. In die periode heeft Van den Bosch nog regelmatig naar de pen gegrepen om de MvW aan te prijzen. De activiteiten van Van den Bosch en van de MvW lokten natuurlijk veel reacties uit. In Nederlandse organen zoals in de Gids, de Vriend des Vaderlands en de De Economist verschenen gedurende de 19e eeuw regelmatig publicaties over de MvW.
De activiteiten trokken zelfs veel reacties uit het buitenland. In een tijd dat veel Europese landen te kampen hadden met grote hoeveelheden armen, bedelaars en landlopers was het project van de MvW toch bijzonder waardevol. Werd in Drenthe een acceptabele oplossing gevonden? Om hierop antwoord te krijgen, kwamen delegaties uit ondermeer Engeland, Frankrijk, Oostenrijk, België naar de MvW. De reacties waren niet eenduidig. Een Frans rapport is lovend over de menslievende oogmerken die bij de stichting zo'n grote rol hebben gespeeld. De toestand van de landbouw werd door het rapport alleszins acceptabel genoemd. Kritiek werd gegeven op het koloniale stelsel en dan in het bijzonder "sur la négation de la famille, la négation de la proprieté et l'application des doctrines du communnisme" (Wat men zich er al niet van voorstelde).
Deze en andere reacties geven aan dat de activiteiten van de MvW toch zeer belangrijk zijn geweest. In Europees verband zou het wel eens één van de meest toonaangevende activiteiten op het niveau van de armenzorg kunnen zijn. Het uitgangspunt was om door middel van het verschaffen van arbeid de kanslozen een mogelijkheid te bieden maar in de loop der jaren kwamen er nieuwe problemen bij. De zorg voor onderwijs, de gezondheid, voorzieningen op sociaal niveau (kerken, werkplaatsen en dergelijke) geven de indruk van een complete verzorgingsstaat. Daarmee is de MvW bijzonder waardevol voor de sociaal-historische geschiedenis van Nederland en Europa. Het totale gebied van de MvW, dus ook de gebieden die nu in particulier bezit zijn of aan het Ministerie van Justitie toebehoren, heeft daarbij een zeer specifiek karakter behouden. Er is daarbij een historische gelaagdheid ontstaan. Bij voorbeeld de basisstructuur van de kolonistenhoeven van ongeveer 2,5 ha groot is herkenbaar gebleven maar daaroverheen is de structuur van grotere bedrijven gelegd. Voor wat betreft de bebouwing is de gelaagdheid af te leiden uit de opeenvolgende boerderijtypen.

Literatuur:

Kloosterhuis, C.A.
De bevolking van de vrije koloniën der Maatschappij van Weldadigheid, Zutphen, 1981.

Dorgelo, J.D.
De koloniën van de Maatschappij van Weldadigheid Assen, 1964

Lambregts, L.
Een steen in de vijver, Steenwijk, 1985

Berends, R. e.aa
Arbeid ter disciplinering en bestraffing, (Veenhuizen als onvrije kolonie van de Maatschappij van Weldadigheid), Zutphen, 1984

Westendorp Boerma, J.J.
Johannes van den Bosch als sociaal hervormer.
De Maatschappij van Weldadigheid Groningen z.j.

Eilerts de Haan A.F.
De Noord-Nederlandsche Landbouwkoloniën
Eene studie over de Maatschappij van Weldadigheid Amsterdam 1872

Faber, R.
Veenhuizen, één, twee, drie, Assen 1983

Mulder, A.
De historie van Norg, Assen?

Van der By, F. (red)
Gerard Adriaan van Swieten Tuinbouwschool, Frederiksoord 1884-1984, Steenwijk, 1984

De Heer, J.
"Project van de Maatschappij van Weldadigheid" in : Te elfder Ure nr. 3, 1978, SUN-uitgave

*zjs/coll.

Historische en ruimtelijke waarden in het gebied Veenhuizen (gem. Norg)

Inleiding

De inrichting van Veenhuizen begon in 1819. In dat jaar kocht de Maatschappij van Weldadigheid grond aan ten behoeve van een koloniale dwangnederzetting. Het doel van de maatschappij was om kleine criminelen te heropvoeden.
Arbeid en scholing stonden daarbij centraal. De dwangkolonisten werden dan ook ingezet voor de aanleg van Veenhuizen. In betrekkelijk korte tijd kwam de hoofdstructuur van Veenhuizen tot stand. Deze nog steeds aanwezige structuur bestaat uit een rechtlijnig patroon van een kanaal met hoofdwijken en rechthoekige kavels. Verspreid over het terrein werden boerderijen en gestichtsgebouwen opgericht. Nadat in 1875 het gebied in handen kwam van Justitie volgde een verdere ontwikkeling naar een penitentiaire inrichting. Aansluitend bij de bestaande structuur en bebouwing kwam een uitbreiding van dienstgebouwen, dienstwoningen en voorzieningen tot stand.

1. Cultuurhistorisch belang

a. Cultuurhistorisch belang in verband met ontwikkelingen op het gebied van de armenzorg (Maatschappij van Weldadigheid).
b. Cultuurhistorisch belang in verband met geschiedenis van het gevangeniswezen.
c. Sociaal-historisch belang in verband met woon-, leef- en werkomstandigheden van gestichtsbewoners en personeel.

2. Stedebouwkundig belang

a. Voorbeeld van vroege stelselmatige ontginningsactiviteit waarbij de rechtlijnige structuur zeer belangrijk is.
b. Systematische spreiding van gebouwen gekoppeld aan de ontwikkeling van functies en voorzieningen.
c. Planmatige opbouw domineert.

3. Architectuur-historisch belang

a. Waardevolle gebouwen types en vormen.
b. Belangwekkende indeling in woningtypes (geleding naar functie).
c. Belangrijke objecten die bepalend zijn voor het voorzieningenniveau en bovendien architectonische kwaliteiten bezitten.
d. Diverse objecten die van industrieel archeologsich belang zijn (bij voorbeeld electriciteitscentrale, ijskelder, slachthuis).
e. Civieltechnisch belangrijke objecten (bij voorbeeld brug, schutsluizen).

4. Landschappelijke kwaliteit

a. Markante en dominerende verkavelingsstructuur.
b. Beeldbepalende lineaire opbouw.
c. Belangrijke groenvoorzieningen (erfbeplanting, beplanting langs wegen, bos).

Assen, 7 december 1989
J. Kruiger/MIP-Drenthe
jt/coll.

Criteria voor aanduiding van gebieden met bijzondere waarden

Gemeente Vledder

Gebied 1: Maatschappij van Weldadigheid
Gebied 2:
Gebied 3:
Gebied 4:
Gebied 5:
Gebied 6:
Gebied 7:

Criteria:	*Gebieden* 1	2	3	4	5	6	7
I Intrinsieke stedebouwkundige kwaliteit, zoals:							
1. kwaliteit van het ruimtelijke concept;	+						
2. betekenis vanwege de verkaveling/inrichting/voorzieningen;	+						
3. betekenis vanwege architectonische/architectuurhistorische kwaliteiten;	+						
4. betekenis vanwege specifieke vorm voor specifieke functionele ontwikkeling (bv. havengebied, city-ontwikkeling, sportpark).							
II Bijzondere historische betekenis, zoals:							
1. structuur, bestemming of verschijningsvorm, verbonden met en duidelijk uitdrukking gevend aan een specifieke politieke, culturele, geestelijke, sociale, economische of algemeen historische ontwikkeling;	+						
2. betekenis voor de geschiedenis van de ruimtelijke ordening en voor de ontwikkeling van het stedebouwkundig denken;	+						
3. betekenis vanwege de innovatieve waarde of pioniersfunctie (type, motief, datering).	+						
III Stedebouwkundige betekenis in ruimere omgeving, zoals:							
1. betekenis als onderdeel van een groter geheel;							
2. betekenis vanwege ruimtelijke relaties met de omgeving;	+						
3. betekenis vanwege markering van het stadsbeeld, als ruimtelijke of functionele dominant in een groter geheel of als representant van een groter geheel.							
IV Gaafheid (van de in I t/m III genoemde kwaliteiten)	±						
V Zeldzaamheid (van de in I t/m III genoemde kwaliteiten).	+						

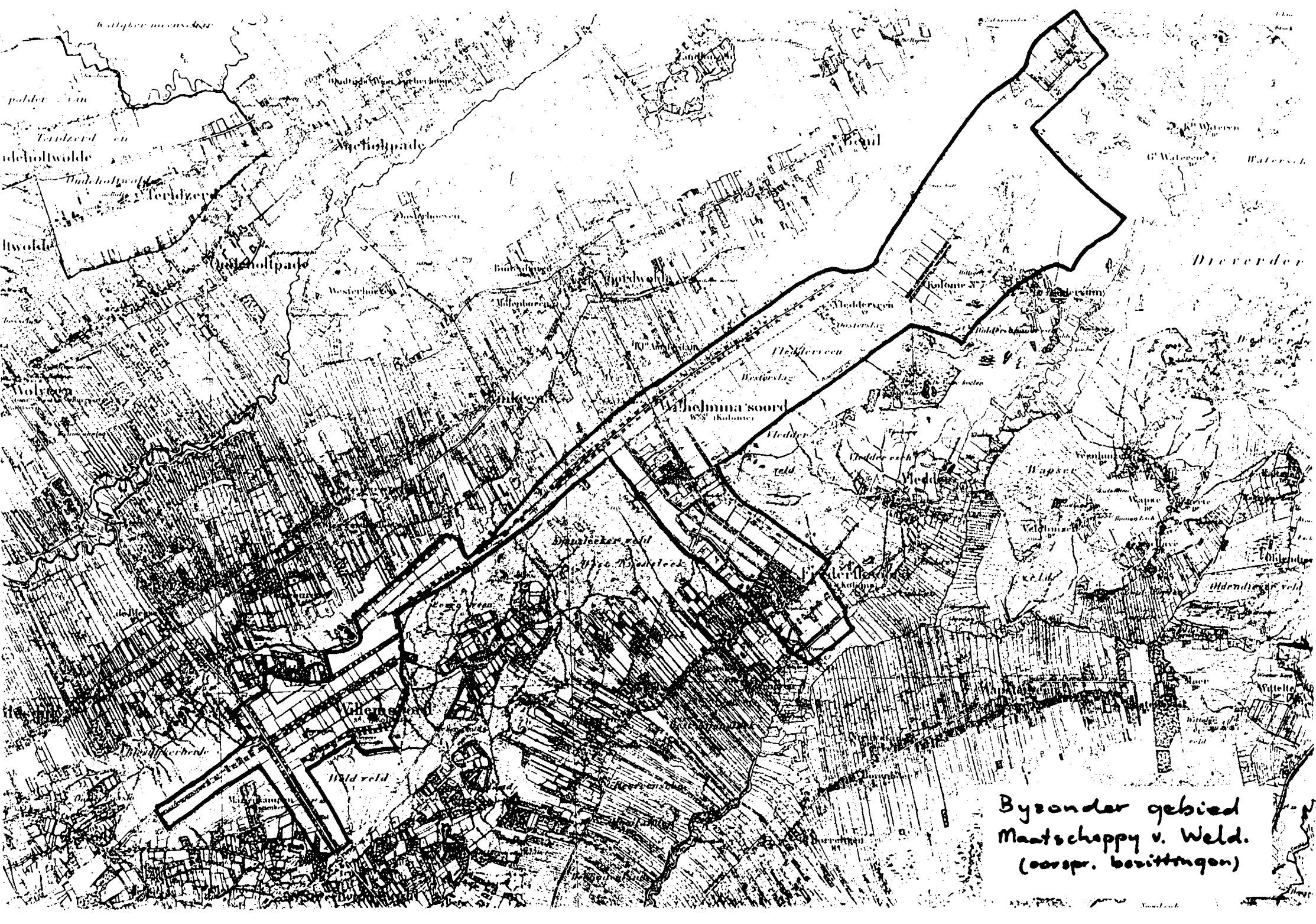
Bysonder gebied
Maatschappy v. Weld.
(oorspr. bezittingen)
Wilhelmina soord
Meddes
Wapser
Weld veld
Brouwlecker veld
Oldendiesser veld
Dieverder